

ЗМАГАННЯ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ГЕРОЯ В ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ

COMPETITION AS A FACTOR OF FORMATION OF THE HERO'S PERSONALITY IN A MAGIC FAIRY TALE

У статті розглядаються особливості змагання в чарівних казках як соціальної ситуації, що трансформує життєвий сценарій героя. Первинна гіпотеза про ситуативно зумовлену природу змагання не знайшла науково обґрунтованого підтвердження. Найширше вибрана нами проблема досліджується в психоаналізі, де мотив випробування персоніфікує юнґіанську Тінь, поєднуючи здорові інстинкти й творчі імпульси з деструктивними підсвідомими проявами особистості. Дитячо-батьківське протистояння в психоаналітичній парадигмі пояснюється специфікою психосексуального розвитку індивіда – едіповим комплексом. У культурно-історичній площині класичний конфлікт падчерки й мачухи провокується розпадом родового ладу, але сепарація головного героя (героїні) від батьківських фігур, як і в психоаналізі, вважається найголовнішим завданням. Місце в ієрархії, вік, походження, соціальний статус у казках мають другорядну роль, оскільки увага читача зосереджується на випробуваннях, які долає герой, щоб набутися новий життєвий досвід. Більшість класичних казкових сюжетів відтворюють архетипні зовнішні й внутрішні конфлікти людини. Проблема ситуація, з якою стикається герой, трансформує життєвий сценарій, діяльність і поведінку. Мотив покидання дому – ключовий для чарівних казок, оскільки передбачає прийняття одноосібної відповідальності героя за своє життя. Фокусування на проблемних темах і травматичному досвіді (страх бути покинутими батьками, конфлікти в сім'ї, суперництво між братами та сестрами, соціальна зрілість, дорослішання, автономізація, емоційна інтеграція) сприяє відтворенню архаїчного ритуалу посвячення. Каткування, виконання надважкого завдання, отруєння, з'їдання плоті чудовиськом, блукання в потойбічному світі – один зі способів набуття героєм нової життєвої сили, оскільки під час випробування неопітми вперше демонструють творчий потенціал і вольові якості, засвідчуючи власну спроможність впоратися з проблемною ситуацією.

Ключові слова: змагання, змагальність, чарівна казка, казкоаналіз, психоаналіз, життєстійкість

The article considers the features of competition in fairy tales as a social situation that transforms the life scenario of the hero. The initial hypothesis about the situational nature of the competition did not find scientifically sound confirmation. The problem we have chosen most widely is studied in psychoanalysis, where the motive of the trial personifies the Jungian Shadow, combining healthy instincts and creative impulses with destructive subconscious manifestations of personality. Child-parent confrontation in the psychoanalytic paradigm is explained by the specifics of the psychosexual development of the individual, namely – the Oedipus complex. In the cultural-historical plane, the classic conflict between stepdaughter and stepmother is provoked by the disintegration of the ancestral system, but the separation of the main character (heroine) from the parental figures, as in psychoanalysis, is considered the most important task. Place in the hierarchy, age, origin, social status in fairy tales are secondary, because the reader's attention is focused on the challenges that the hero overcomes to gain new life experiences. Most of the classic fairy tales reproduce the archetypal external and internal conflicts of man. The problematic situation faced by the hero transforms the life scenario, activities and behavior. The motive for leaving home is key to fairy tales, as it involves accepting the hero's sole responsibility for his life. Focusing on problematic topics and traumatic experiences (fear of being abandoned by parents, family conflicts, sibling rivalry, social maturity, growing up, autonomy, emotional integration) helps to recreate the archaic ritual of initiation. Torture, hard work, poisoning, eating flesh by a monster, wandering in the afterlife – one of the ways to gain new life force for the hero, because during the test neophytes for the first time demonstrate creativity and strong-willed qualities, demonstrating their ability to cope with the problem.

Key words: competition, competitiveness, fairy tale, fairy tale analysis, psychoanalysis, vitality

УДК 316.6(075.8)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.28.26>

Коковіхіна О.С.
аспірантка кафедри психології
Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Казка – це драматичний твір, що відтворює історію різноманітного конфліктогенного протистояння: архаїчного, героїчного, соціально-побутового, класового, сімейного змісту. Чарівні казки нерозривно пов'язані з міфами, сповненими насильства, жорстокості, спокус і випробувань, що можуть коштувати героєві життя. Художньо-образна структура чарівної казки вирізняється розмаїттям персоніфікованих образних типів, динамічним розвитком подій, наявністю історичних прототипів, подорожами в потойбічний світ. Модифікування юнґіанської теорії про архетипи та колективне несвідоме розширило можливості корекційного

й психотерапевтичного впливу казок, наголошуючи на програмуєчому й формуючому потенціалі. На думку Карла Густава Юнга, казкові сюжети – це матриці, що віддзеркалюють архетипні конфлікти людини і суттєво не трансформуються впродовж філогенезу. Класична вступна частина чарівної казки – це наказ, що його героєві віддає людина з вищим соціальним статусом (батько, король, староста, принцеса), переривання процесу заповідання шкоди третьою силою (витоптане поле, крадіжка золотих яблук), несподівана біда, що трапляється за повелінням долі. Проблема ситуація якісно видозмінює життєвий сценарій, діяльність і поведінку героя. Так, скажімо, багатир

Ілля Муромець, який тридцять років сидів на печі, докладає зусиль і підводиться на могутні ноги лише тоді, коли Змії Горинич починає викрадати беззахисних молодичь. Змагальність як соціальна ситуація, що виникає внаслідок ситуативного або соціально зумовленого протистояння різнорідного типу, – поширене явище в чарівних казках, що видозмінює картину світу героїв, формуючи їх як особистостей. Під особистісним становленням у цій статті розуміємо процес розвитку особистості, реалізацію творчого потенціалу її.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чарівні казки в останні роки ґрунтовно досліджували Ігор Вачков, Емі Дорсі, Віолетта-Ірен Кутсомпу, Анастасія Яцюк. Окремі соціально-психологічні аспекти змагальності було висвітлено в наукових працях Олексія Гаськова, Клауса Кайріса, Віктора Костюкевича, Юлії Масловської, Фрідріха Ройтнера, Ольги Рубцової. Проблему становлення особистості вивчали Влада Білогур, Катаріна Гікес, Маартен Залк, Авшалом Каспі, Любомира Пілецька, Brent Робертс, Інна Смірнова, Лариса Терлецька.

Метою дослідження є теоретичний аналіз значення змагання в контексті становлення особистості героя в чарівній казці.

Виклад основного матеріалу. Впливаючи на несвідоме, казка активізує адаптаційні механізми психіки, спонукає до пошуку продуктивного рішення, зберігає психічну цілісність індивіда, дозволяючи йому цілком безпечно контактувати з кризовим життєвим досвідом. Оскільки казка – це базовий механізм соціалізації людини, доцільно розглядати її як засіб первинного інформування про потреби, цінності, мотиви, атитюди, соціальні норми, основні проблеми, патерни поведінки, характерологічні типи, наслідки дій. Англійська психологиня Віолетта-Ірен Кутсомпу зауважує, що персонажі народних чарівних казок мають обмежений діапазон особистісних і зовнішніх характеристик, який суттєво не видозмінюється, апелюючи до спрощених архетипічних фігур [15, с. 214], і тимчасова перевага зла над добром – обов'язкова умова. Наступна об'єднавча деталь сюжетів – це вихід головного героя із зони комфорту, що найчастіше транслюється через мотив покидання дому. Так, наприклад, Білосніжка тікає від злої мачухи, Попелюшка вирішує відвідати бал, Червона Шапочка йде в небезпечний ліс, Іван-царевич покидає дім, Олена вирушає на пошуки брата, якого викрала Баба Яга, тощо.

Функціонування героїв у нових життєвих обставинах вимагає адаптування, освоєння нових навичок, розширення поведінкового сценарію, пошуку релевантного рішення, прийняття одноосібної відповідальності за своє життя, що насамперед передбачає сепарування від батьківських фігур.

Більшість сюжетів зосереджено на проблемних темах і травматичному досвіді, а саме: страх бути покинутими батьками (смерть матері, зла мачуха, відсторонений і морально слабкий батько), конфлікти в сім'ї, суперництво між братами та сестрами, соціальна зрілість, рух до автономізації, усвідомлення людини носієм негативних і позитивних рис, гендерна соціалізація, батьківсько-дитячі стосунки, емоційна інтеграція [1, с. 215].

Домінування страхітливих і тривожних мотивів у чарівній казці покликано занурити читача у несвідоме. Маючи міфічну основу, казка відтворює архаїчний ритуал посвяти, в якому герой тимчасово помирає, щоб переродитися. Каткування, випробування, отруєння, з'їдання плоті чудовиськом – форми ініціації, на які герой погоджується з різних причин, оскільки травматизація – один зі способів набуття життєвої сили, самоосмислення, усвідомленого моделювання майбутнього.

Втілення класичного обряду ініціації (автономізація, ізоляція, жертвоприношення, заступництво, центральне випробування) найповніше демонструється в казках, присвячених реалізації чоловічого життєвого сценарію [10, с. 179]. Розрив зі світом дитинства, що живиться жіночою енергією матері, тотожний першому етапові дорослішання. Під час випробування неофіти, позбавлені батьківської опіки, демонструють творчий потенціал і вольові якості, засвідчуючи готовність до внутрішньої трансформації.

Стресовий стан інтенсифікує адаптаційні процеси, характеризуючись високим рівнем психічного напруження. Основні мотиви – труднощі в ідентифікації героя, в якого з'являється підступний двійник (Тінь), покарання за порушення заборони (табу), ігнорування застереження, змагання чарівників, успішна втеча закоханих від гонителів, які перетворюються на різних істот, явища природи.

Поширеність образів працьовитих сиріт [12, с. 166], знедолених наймичок, бідняків, молодших братів – це символ, що позначає першу жертву розпаду патріархальної сім'ї [4, с. 70], символізує наявність чеснот у людях, які хибно знецінюються соціальним середовищем. Цікаво, що матеріально-фінансовий чинник у чарівній казці наближає до психологічного благополуччя лише представників найбідніших верств, оскільки більшість героїв із високим соціальним статусом (цар, принцеса, купець, Іван-царевич) не почуваються щасливими, маючи грошовий ресурс.

Гендерно-рольові моделі в чарівній казці окреслюються стереотипно, паралельно формуючи проблемну зону, в середині якої виникає центральне протистояння. У казках про чоловіків, наприклад, фактор зовнішності здебіль-

шого відіграє другорядну роль, оскільки увага найчастіше зосереджується на боротьбі за спадок, випробуваннях, що наближають чоловіка до шлюбу (спадку), успішності в вирішенні завдань, оволодінні практичними навичками. Виключення з правил – поодинокі сюжети, де жінка завойовує прихильність чоловіка. У казці «Фініст – ясний сокіл», наприклад, головний герой чоловічої статі – бездіяльний і вродливий молодик із блакитною кров'ю, любов якого героїні потрібно заслужити, долаючи випробування. Наголосимо, що ця конфігурація більшою мірою характерна для казок, в яких простолудин одружується із царівною.

Соціальне порівняння в жіночих казках здебільшого відбувається за зовнішніми (врода, молодість, вбрання, соціальний статус симпатиків) й характерологічними (добра, вихована, працююча, сердечна) ознаками, а не через оцінку й порівняння результатів діяльності, як це буває в історіях про чоловіків. В англійській науковій літературі широко висвітлюється питання пасивності жінок у казках, оскільки в більшості популярних історій вони безпорадно чекають на принца, який має врятувати їх. Досліджуючи цю тему, сучасна американська вчена Емі Дорсі акцентує, що Білосніжці вдається уникнути смерті лише завдяки принцеві. Ба більше, спокусі вона піддається саме тоді, коли сім гномів, що уособлюють чоловічу силу, йдуть із дому. Стверджується, що в оригінальному виданні братів Грімм було багато казок, що пропонували читачеві образ самодостатньої героїні, але ці казки не ввійшли до перевидань, оскільки суперечили патріархальним суспільним нормам [14, с. 2]. Наголосимо, що ігнорування психоаналітичного виміру проблеми властиве тим публікаціям, де автори обстоюють необхідність формування феміністичної свідомості, обґрунтовують потребу гендерної уніфікації соціальних ролей у сфері культури.

Увібравши ментальні риси народів-авторів, національний сторітелінг, звісно, виконує й програмує роль. До прикладу, типовий герой німецьких чарівних казок присвячує левову частку часу вирішенню глобальних екзистенційних питань на кшталт самопізнання, самоаналізу, пошуку ідентичності, віднайдення самотності, пропонуючи співвітчизникам індивідуалізовану модель розвитку особистості. У російських же, скажімо, герой здебільшого шукає для себе світ, в якому він виявиться корисним, потрібним іншим людям, засвідчуючи порівняно стійку схильність цього етносу до колективізму [8, с. 71].

Досліджуючи етнічну ідентичність студентської молоді методом казкоаналізу, українська вчена А. Яцюк висновувала, що зображення України в образі беззахисної дівчини-каліни – один з основних мотивів у казках юнаків, які

висловлюють спроможність і намір захистити цінний об'єкт від посягань [9, с. 140]. Архетип Героя – універсальний соціально-історичний символ, що вказує на богоподібну людину, яка долає зло й звільняє свій народ від страждань. Цей герой вирізняється ширшим поведінковим репертуаром, активністю (добровільний намір покинути дім, темний ліс, далека подорож, лицарський поєдинок, будівництво, аграрний промисел), порушенням заборон, амбітністю, гедонізмом, легковажністю, кмітливостю, пасіонарністю, агресивністю. Виокремлюються, зокрема, такі типи: Мудрець (незалежність і жага знань), Бунтар (жага до змін і розвитку), Коханець/Блазень (бажання належати), Творець/Правитель (прагнення стабільності, структурування реальності).

Порівнюючи жіночі та чоловічі образи, Ольга Лопухова висновувала, що жінки в чарівних казках мають вищий соціальний статус, демонструючи силу, високий бойовий дух, спритність, рішучість, владність, наполегливість [7, с. 138]. Але вони героїзуються опосередковано, виконуючи доручення, які потребують неабиякої проникливості. Вольові якості й активність здебільшого демонструються в пригодницьких сюжетах, де протистояння всередині сім'ї (мати, мачуха, сестри, брати, батько) мінімізується. За оцінками дослідниці, чоловіки в давніх казкових текстах мають нижчу соціальну позицію, змальовуючись як носії ширшого спектра рис. Важливо, що фізична сила героя чоловічої статі – другорядна деталь, оскільки значущими чеснотами вважаються повага до старших, визнання персональної недосконалості, вміння прийняти поміч, доброта, жалість, чуйність.

Досліджуючи міжособистісні стосунки героїв у чарівних казках, Тетяна Краюшкіна також звертає увагу на роль жінки в змаганні протагоніста з персоніфікованим злом, фокусуючись на специфіці діяльності [6, с. 194]. Викрадена Кошцієм Безсмертним молодичка, допомагаючи головному героєві, виконує розвідувальну роботу в лігві ворога, вдаючись до різноманітних маніпуляцій. Основні стратегії – ігнорування (застосовується, якщо дівчина ніколи не відмовлялася від спілкування до цього часу), демонстрація раптової любові, сльози, підсилені журливими скаргами на те, що Кошцій ніколи нічого не розповідає їй. З огляду на притаманне казці спрощення, ми розцінюємо це як прояв творчої нефізичної діяльності.

Цікаво, що гендерна конфігурація в казках ґрунтується на принципі взаємного характерологічного доповнення. У казці «Морський цар і Василина Премудра», наприклад, головна героїня з легкістю виконує завдання батька замість розгубленого Івана-царевича й ініціює їх спільну втечу, маючи м'яке спів-

чутливе серце. Повернувшись додому, Іван забуває морську царівну, аж допоки вона не йде в найми до проскурниці і не випікає з тіста голуб'ят, демонструючи готовність опікуватися побутовими справами, приготуванням їжі, вихованням нащадків. Наведений нами приклад ілюструє, що сила й безсилля героїв – це деталі цілісного соціального механізму, що запускає процес різностатевий неродинної взаємодії. Якщо принцеса здатна здолати відьму, вибратися з високого замку, вбити дракона, тоді навіщо в цій історії потрібен принц? Яку функцію він виконуватиме? На наш погляд, логіка ініціації заздалегідь передбачає, що Білосніжка з'їсть отруєне яблуко, а підступні брати вб'ють Івана-царевича, тому що обряд – це про смерть і воскресіння героя. Образ темного лісу, підводного/підземного царства, чарівний сад / гори – це антураж, що символізує небезпечне блукання героя в потойбічному світі. Але цілющий поцілунок принца функціонально не відрізняється від мертвої води, якою Сірий Вовк загоює рани Івану-царевичу. Зазначається, що більш пізні казкові тексти, маючи менше спільного з міфами, не вимагають фактичного фізичного переродження, обмежуючись тим, що інший світ уособлює зла істота, яку герой має перемагти.

Всесильність чоловічого й жіночого «Я» суперечить колективному несвідомому, націленому на соціальну взаємодію, виживання, розмноження, тому психоаналіз заперечує необхідність соціально-рольової уніфікації, фокусуючись на питанні компенсації. Встромляючи лезо в плоть вогняного змія, Іван-царевич вбиває власну інфантильність, перериваючи зв'язок із материнською фігурою [13, с. 7]. Цей травматичний досвід призводить до чуттєвого згасання, душевного закам'яніння. І лише поновлення зв'язку (найчастіше одруження) з фемінною нематеринською фігурою відновлює внутрішню рівновагу, оскільки героєві зрештою вдається віднайти втрачену любов. До слова, енергія еросу в чарівній казці може бути другорядною, оскільки молоді жінки в казках «шкодують, виховують, рятують і навіть жертвують собою» [5, с. 72] заради чоловіків. Ба більше, змагання за владу в архаїчних і древніх казках не притаманне подружжю. Так, скажімо, донька морського царя Мар'я Моревна в однойменній російській казці несподівано для всіх стає слабкою й чекає на спасіння, щойно Іван-царевич починає займати активнішу позицію. Більше того, наприкінці казки підкреслюється врода дівчина, а не сила, як це було спочатку. Досліджуючи казку як життєвий сценарій, психологиня Дар'я Закалюжна критично оцінює перспективу жертвності жінок у казках, оскільки за такої конфігурації атитюд подолання труднощів замінюється безпорадним очікуванням [4, с. 21]. Ігноруючи

логіку ініціації, вчена виключає конструктивність зв'язку між стражданням і щастям, якщо це не шлях пошуку ідентичності, встановлення контакту з людьми, які духовно подібні на тебе. Стверджується, що невиправдана установка на невідворотність щасливого кінця змушує людину повторно йти на безперспективні жертви («Попелюшка», «Русалонька»).

Негативна материнська Аніма в казках об'єктивується в образах відьом, демонів, живих мерців, бабищ, жінок, які ненавидить синів, а також сестер, які прагнуть вбити братів. Наголосимо, що в такій сюжетній конфігурації головний герой підсвідомо прагне інцесту. Розриваючи цей зв'язок у бідь-який спосіб, він внутрішньо дорослішає й одружується, отримуючи легітимну любов. Цікаво, що у психоаналітичній парадигмі протистояння мачухи з падчеркою теж пояснюють особливостями психосексуального розвитку. Проективна інверсія призводить до набуття дівчинкою едіпальних рис, породжуючи підсвідоме бажання позбутися матері й бути з батьком. Австрійський психоаналітик Отто Ранк зазначав, що «після певних пошуків він вирішує одружитися з власною донькою» [13, с. 15], оскільки вбитий горем удівець підсвідомо шукає жінку, яка нагадує померлу дружину. В іншій сюжетній конфігурації проективна інверсія передбачає марудне переслідування батьком, завдяки якому героїня остаточно усвідомлює безперспективність інцесту. Крайня форма індивідуалізації жінки – вбивство батька, що сприяє остаточному звільненню й психологічному переродженню.

Отже, основне завдання головного жіночого персонажа в чарівній казці також полягає в сепарації. От тільки суб'єкт дистанціювання – батько. Якщо йдеться про тісний і живильний зв'язок, він має неодмінно перерватися в процесі розвитку й особистісного становлення. Персоніфікація батьківської фігури в образі лиходія обов'язково компенсується існуванням у казці перспективного ровесника чоловічої статі, що уособлює позитивний Анімус героїні.

Альтернативний сценарій жіночої індивідуалізації – здолаття негативного Анімуса (розбійник, чорт, Синя Борода, змія). Трансформація героїні може відбутися шляхом особистої активної діяльності, як у казці «Мельникова дочка», або завдяки втручанню третьої сили, що уособлює конструктивну чоловічу енергію. У казці «Синя Борода», до прикладу, на допомогу прийшли брати, але до цього часу героїня обов'язково мала стикнутися з істинною демонічною подобою обранця й витримати напруження, оскільки тільки так вона могла віднайти Самість.

Культурно-історичний аспект аналізування казок свідчить, що відсутність ієрархії за статевими, віковими, майновими ознаками в сімейних взаєминах характерна для казок

архаїчної (першої) епохи, що в реальності співвідноситься з періодом первіснообщинного соціогенезу. Тамтешня ідея загального єднання, до прикладу, епічно змальовується в казці «Ріпка».

Друга епоха – *давня*. Звідти до наших часів дійшов один із найрозповсюдженіших сюжетів про злу мачуху й знедолену падчерку. Першою причиною – розпад родового ладу, що порушив ендогамію й автоматично змінив коло осіб, з якими можна взяти шлюб. Моногамія призвела до виникнення великих патріархальних сімей, тому в казках другої епохи сімейна ієрархія грає помітну роль. Так, *подружжя* ієрархія передбачала домінування чоловіка над жінкою, *батьківсько-дитяча* – безапеляційне підкорення волі батьків, зневажливе / підкреслено поблажливе ставлення до молодших дітей, глузування старших братів або сестер над молодшими. Важливо, що саме в цей період сформувалися основні статеворольові й естетичні ідеали чоловіка й жінки.

Третя епоха – *культурна інтеграція сімейних взаємин*, що збігається з періодом остаточного утвердження нуклеарної сім'ї, пропонує функціонування відносно стійкої тріади: батько, мати, дитина. Для цього періоду характерні казки з мотивами відсутності дітей і чудесного народження.

Досліджуючи казку як соціокультурну модель внутрішньосімейних відносин, Віра Абрамєнкова зазначає, що вищеприписані нами епохи відрізняються залежно від ставлення героїв до шлюбу. Архаїчний союз уособлює *засіб* отримання блага (чарівні предмети, матеріальна винагорода, підвищення соціального статусу). Шлюб у давній період – це *мета*, заради якої герой здійснює подвиг. Ці казки найчастіше завершуються урочистим бенкетуванням, що символізує загальну радість і піднесення. Праобраз цього дійства, на наш погляд, можна з легкістю відшукати в германо-скандинавській міфології. Вальгалла – місце, де за одним столом із богом бенкетують звитяжні воїни, їдять м'ясо, п'ють медовуху й визнаються рівними йому. Для третього періоду шлюб – це *даність*, з якої починається оповідь. Ідеалізація шлюбу, властива другому періоду на цьому етапі соціогенезу інверсується в поширеність сімейних чвар між братами/сестрами, батьками/дітьми, чоловіком/дружиною. Нові мотиви – зла дружина, подружжя невірність. У цей період роль дружини в ієрархії посилюється з огляду на придушення слабкої волі чоловіка. Важливо, що батьківсько-дитяча вертикаль не змінюється. Мотиви знедоволеної падчерки, злої матері, зацькованої молодшої сестри, засміяного третього сина – центральні для сім'ї нового типу, незважаючи на ієрархічну інверсію, що виникла внаслідок занепаду патріархату. У культуро-

логічній парадигмі основоположний конфлікт мачухи з падчеркою пояснюється не проблемою ієрархії, а приналежністю жінок до різних родів. Цікаво, що вони починають ворогувати тому, що мачуха не здатна замінити дівчинці матір, а вороття в минуле (архаїчна епоха) вже немає. Це нагадує нам біблійний сюжет про зірване Євою яблуко в райському саду, оскільки ця подія, зрештою, теж призводить до автономізації, сепарації, створення сім'ї, народження дітей, продовження роду. У казці «Іван-царевич і Сірий Вовк» протистояння між братами й наявністю руйнівної для майна роду сили також завершується шлюбом, пропонує пригодницький сценарій: викрадення жар-птиці (тотемна тварина), сідлання коня (символ військової доблесті), одруження на чужоземці. До слова, грабунок – це типовий обряд військової посвяти чоловіків, що символізує монополію роду на володіння тотемною твариною, яку Іван-царевич неодмінно має відібрати, а не отримати. Мотив випробування персоніфікує юнгіанську Тінь, поєднуючи здорові інстинкти й творчі імпульси з деструктивними підсвідомими проявами особистості, яка паралельно уособлює протагоніста й антагоніста. Змагання в психоаналітичному тлумаченні казки – це насамперед прояв дуальної Тіні героя, яка впродовж усієї історії сумлінно ініціює події. Негативна Тінь (найчастіше втілена в образі більш статусної фігури) вигадує випробування, позитивна – допомагає впоратися з ними [8, с. 7].

Зауважимо, що популярний у слов'янських чарівних казках образ Змія Горинича може уособлювати не тільки руйнівну стихію, а й Тінь героя, який змагається з ним. Особливо, якщо в минулому це потворне створіння було людиною, яку зачарували злі сили. Перемагаючи, герой передовсім звільняє ту частину себе, яка всю дорогу змушена була бути Тінню, акумулюючи заблокований свідомістю емоційний і травматичний досвід. Ба більше, битва зі змієм – це поєдинок героя з глибинними страхами й комплексами, наявність яких блокує творчу енергію. Якщо відштовхуватися від цього тлумачення, Змій Горинич перевіряє героя казки на міцність, оскільки той, врешті-решт, наблизився до зустрічі зі своєю душею (Самість) [3, с. 171].

Особистісна трансформація в чарівних казках із зооморфною символізацією в психоаналітичній візії ускладнюється роздвоєністю тілесного й духовного переродження. Зазначимо, що в більшості з цих казок незворотний процес ініціації запускає наречений/наречена, що самовільно спалює шкіру обранця/обранниці. Знищення зооморфної оболонки – перший акт переродження, що супроводжується моральними стражданнями, розлукою, випробуваннями, які наближають завершення тран-

сформації. Більше того, в зооморфних казках герої здебільшого користуються допомогою персоналізованих божеств, материнських персонажів, що уособлюють їх власну духовну силу [8, с. 16]. Натомість Тінь персоналізується в образі конкурента, який претендує на серце обранця/обраниці. Зазначимо, що персональна успішність героя в деяких чарівних казках призводить до озлобленості, заздрості, реалізації ненависті (вбивство, наклеп) зі сторони тих другорядних персонажів, що виявилися менш успішними. Відправляючи протагоніста на смерть, вони прагнуть посісти його місце, завоювати прихильність третьої сторони. Але їм це ніколи не вдається в довгостроковій перспективі.

Травматичний досвід героїв, яким доводиться жити в бідності, блукати в страшному лісі, втрачати близьких, падати в бездонні ями, зустрічати на своєму шляху різноманітних чудовиськ і ставати жертвами чаклунів, корелює з життєстійкістю персонажів, які неодмінно винагороджуються наприкінці. Психотерапевтка Мері Гулдінг вважає, що життєвий сценарій амбітної людини обов'язково передбачає подолання труднощів, оскільки та на безперервній основі потребує регулярних і високих досягнень, на відміну від життєвого сценарію невдахи, який знецінює не тільки себе, а й результати своєї творчої діяльності.

Висновок. Проведений нами теоретичний аналіз свідчить, що змагання з персоналізованими силами зла в чарівних казках може уособлювати архаїчний ритуал ініціації, юнганську Тінь героя, боротьбу з негативною материнською Анімою, негативним батьківським Анімусом. Травматичний досвід, надскладні завдання, фізичні й моральні випробування героя – це шлях до індивідуальності, духовно-психічного розвитку, переродження особистості. Гіпотеза про ситуативну та соціально-психологічну природу змагання не знайшла підтвердження, оскільки несприятливі зовнішні обставини, вік, місце в ієрархії, статки, престиж, внутрішньосімейні чвари – це антураж, що занурює читача в історію про добро і зло, красу й потворність, багатство і бідність, силу і слабкість, ницість і благородство. Найбільш переконливою вважаємо психоаналітичну теорію, що прирівнює більшість змагань у казках до змагання героя із самим собою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братко В. Вивчення чарівної казки в культурологічному контексті. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 9. С. 20–23.
2. Буткова О.В. «Страшная сказка» немецкого кино 1920-х годов. *Вестник РГГУ*. 2013. № 7 (108). С. 113–121.
3. Жучкова А.В., Галай К.Н. Функциональное значение мифологического образа Кощея бессмертного и его отражение в русских волшебных сказках. *Филологические науки*. 2015. № 3 (37). С. 165–174.
4. Заколюжная Д.Д. Сказкотерапевтический и транзактный анализ жизненных сценариев современной молодежи. Екатеринбург, 2018. 79 с.
5. Кочарян А.С., Фролова Е.В. Образ женщины в русских сказках. *Гуманитарный часопис*. 2004. № 1. С. 70–76.
6. Краюшкина Т.В. Межличностные отношения и их признаки (на материале русских народных волшебных сказок Сибири и Дальнего Востока). URL: <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1355917272.pdf> (дата обращения 24.05.2021)
7. Лопухова О.Г. Трансформация гендерных образов в текстах русских волшебных сказок. *Вестник Татарского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2009. № 1 (16). С. 136–141.
8. Нечай Ю.П., Шишкина А.Г. Немецкие и русские волшебные сказки: национальный колорит. *Вестник АГУ*. 2017. Вып. 1 (192). С. 69–74.
9. Одінцева А.М. Метод казкоаналізу в дослідженні етнічної ідентичності. *East European Journal of Psycholinguistics*. Lutsk, 2015. Vol. 2. № 2. P. 135–144.
10. Петришин Д.В., Паранук К.Н. Инициация как сакральный элемент художественной структуры русских волшебных сказок. *Вестник АГУ*. 2018. Вып. 2. (217). С. 178–184.
11. Пілецька Л. Становлення особистості в умовах професійної мобільності. *Педагогічний часопис Волині*. Луцьк, 2016. С. 52–59.
12. Сафрон Е.А. Гонимая героиня в скандинавской волшебной сказке. *Ученые записки ОГУ*. 2017. № 3 (75). С. 166–169.
13. Тиховська О.М. Система персонажів чарівних казок Закарпаття психоаналітичний аспект: автореф. дис. ... канд. філ. наук. Львів, 2009. 20 с.
14. Dorsey A. *Psychology and Fairy tales*. Muncie, 2016. 83 p.
15. Koutsompou V. The Child and the Fairy Tale: The Psychological Perspective of Children's Literature. *International Journal of Languages*. Vol. 2, No. 4. 2016. P. 213–218.